

Osvrti, prikazi, recenzije

Osvrt

Konferencija “The Political Theory of John Rawls”

Beč, 17.-20. svibnja 2007.

U organizaciji “The Neuwaldegg Institut” u Beču je od 17. do 20. svibnja održana međunarodna konferencija “Politička teorija Johna Rawlsa” pod vodstvom prof. Russella Hittingera i prof. Michaela Pakaluka, dvojice američkih profesora poznavatelja misli Johna Rawlsa, jednoga od najutjecajnijih političkih filozofa 20. stoljeća. Konferencija je okupila znatan broj sudionika iz postsocijalističkih zemalja kako bi se upravo taj dio Europe поблиže upoznao s jednim od najprisutnijih koncepata političkoga uređenja društva danas – političkim liberalizmom.

Kako je sâm Institut posvećen “promicanju slobode kroz obrazovanje u Srednjoj i Istočnoj Europi” konferencija je ovoga puta okupila profesore, postdiplomante i studente iz Armenije, Azerbajdžana, Bugarske, Češke, Estonije, Letonije, Moldavije, Poljske, Rumunjske, Slovačke, Ukrajine i Hrvatske. Iz Hrvatske je došlo šest sudionika, koji su aktivno sudjelovali u radu konferencije: Martina Balog-Matak (Filozofski fakultet Društva Isusove – Zagreb), Josip Berdica (Pravni fakultet – Osijek), Marita Brčić (Filozofski fakultet – Split), Hrvoje Cvijanović (Fakultet političkih znanosti – Zagreb), Marijana Kolednjak (Filozofski fakultet Društva Isusove – Zagreb) i Nebojša Zelić (Filozofski fakultet – Rijeka).

Dvojica voditelja konferencije poznavatelji su Rawlsove misli i političke filozofije uopće. Prof. dr. Russell Hittinger od 2002. godine predstojnik je kate-

dre za filozofiju i religiju na Sveučilištu u Tulusi u Oklahomi, s posebnim interesom za područje filozofije prava i religije. Njegovo posljednje djelo (2003.), koje se po mnogima smatra jednim od najvrjednijih suvremenih doprinosa teoriji “prirodnoga prava”, jest “The First Grace: Rediscovering Natural Law in a Post-Christian Age”. S druge strane, ono što posebnu važnost daje prof. dr. Michaelu Pakaluku jest njegovo obrazovanje pod mentorstvom upravo Johna Rawlsa na Harvardu, čime njegov pristup i teze odaju posebnu težinu filozofskoga promišljanja o Rawlsovoj političkoj teoriji. Pakaluk je autor nekoliko istaknutih knjiga i studija s različitih područja filozofije, među kojima se osobito ističe bavljenje Aristotelom, o čemu svjedoči i njegovo posljednje djelo pod naslovom “Aristotle’s Nicomachean Ethics: An Introduction”. Trenutačno radi na Sveučilištu Clark u Worcesteru u Massachusettsu.

Konferencija je bila koncipirana tako da prati početak Rawlsove teorije kroz ideju “Justice as Fairness”, njezine izvorišne osnove i glavne ideje kako bi se mogao pratiti njezin razvoj i utjecaj na političku filozofiju 20. stoljeća. Posljednji dio konferencije bio je posvećen očitim problemima unutar same teorije, kao i otvorenim kritikama što se danas iznose na račun Rawlsova koncepta pravednosti, njegova odnosa prema istinitosti i razločnosti kao i očita shizoidnoga stanja između privatnoga i javnoga mišljenja. Konferencija se održavala putem predavanja i seminara s točno određenim temama. Upravo su seminari, predviđeni za sudjelovanje svih, bili mjesto za iznošenje različitih pogleda, koncepata i kritika ne samo na Rawlsovu teoriju, nego i na političku filozofiju danas uopće.

Konferencijom su bile obuhvaćene četiri okvirne teme, a to su “Justice as Fairness” i “Public Reason and Justifica-

tion” (Pakaluk), te “Political Liberalism” i “The Law of Peoples” (Hittinger). Uvodno predavanje o političkoj teoriji Johna Rawlsa održao je prof. Pakaluk, koji se osvrnuo na temeljne utjecaje i linije razvoja njegove misli. Prateći Rawlsov intelektualni razvoj, osobito životna iskustva koja su ga pratila, nesumnjivo nam se otkriva jedan drukčiji Rawls, filozof čije je djetinjstvo bilo obilježeno radikalnim iskustvom smrti, kao i pitanjem koje se gotovo uvijek pojavljuje uz smrt, a to je pravednost. Možda iz toga iskustva proizlazi i njegovo rano zanimanje za religiju, što će gotovo dovesti i do odluke da postane pastor. Njegovo neobjavljeno djelo “On my Religion” (1943.), koje bi uskoro trebalo biti objavljeno, iznosi Rawlsov prekid s vjerom pod utjecajem očite nepravde što se događa na svijetu. U tom se djelu već radikalno postavlja pitanje pravednosti, dok sam priznaje da je došao do odbijanja ideje supremacije božanske volje kao iskrivljene i lažne.

Osobita je pozornost posvećena analizi četiriju osnovnih elemenata temeljnoga Rawlsova koncepta “Justice as Fairness”, a to su (1) temeljne intuitivne ideje, (2) dva principa pravednosti, (3) argument “temeljne pozicije” i (4) metoda “reflektivnoga ekvilibrija”. U analizi političkoga društva kao “društva društava” kreće se uvijek od pojma pravednosti, budući da se društvo, jer je pravedno, ne temelji na sili nego na dogovoru. Jedna od glavnih tema oko kojih se raspravljalo bila je mogućnost općega dogovora, budući da Rawlsova teorija pretpostavlja apstrahiranje od svih razlikovnih elemenata, kako među ljudima tako i među društvima. Zbog toga se u određenom smislu njegova teorija može shvatiti i kao svojevrsna utopijska vizija društva. Mark Tebbit u svojoj “Filozofiji prava” s pravom Rawlsovu teoriju pokušava shvatiti kao “let us imagine” teoriju, koja nas svakako potiče na razmišljanje kako organizirati pravednije, ali i stabilnije društvo.

Naznačujući začetak liberalizma u 17. i 18. stoljeću prof. Hittinger je oso-

bitu pozornost posvetio ulozi i mjestu liberalizma u povijesti političkih ideja, kao i njegovoj konfrontaciji s kršćanstvom i društvom uređenim na kršćanskim principima toga vremena. U predavanju o temeljima političke filozofije Johna Rawlsa problematizirao je promjene u njegovoj misli od izlaska “Teorije pravednosti” (1971.) pa do pojave “Političkog liberalizma” (1993.). Rawls započinje pitanjem: što čini političke institucije pravednima? Namjera mu je uspostava ujedinijuće teorije pravednosti te u tu svrhu doraduje i poprilično mijenja klasičnu teoriju društvenoga ugovora. Prema prof. Hittingeru, pravednost se ima promatrati kroz tri stupnja: (1) “lokalna” ili pojedinačna pravednost kojom se Rawls osobito ne bavi; (2) “domaća” od koje započinje 1971. godine i (3) “međunarodna” s kojom završava u svom djelu “Pravo narodâ” (1999.).

Seminar o preklapajućem konsenzusu imao je nekoliko zanimljivih intervencija. U središtu pozornosti ovoga Rawlsova koncepta nalazi se potreba da se za mnoštvo postojećih “izama” pronađe odgovarajući konsenzus. No, postavlja se načelno pitanje: što je s *istinom*? Postoji li jedna ili više istina? Povlači li to za sobom pitanje relativizma? Otvorilo se pitanje ne pretpostavlja li Rawlsov koncept određeno shizoidno stanje u društvu, potpuno dokidanje privatne i javne sfere (jer nije bitno što se privatno misli, nego ono što se javno priznaje), uzimajući, ipak, u obzir mogućnost da javno “mislimo” jedno, a privatno nešto posve drugo. Može li tolerancija prema drugim “istinama” biti dovoljna za Rawlsovu viziju političkoga koncepta osobe? Jedna od bitnih manjkavosti tako viđenoga političkog liberalizma jest potpuno odbacivanje metafizičkoga koncepta osobe. Zašto Rawls odbacuje metafiziku? Hittinger će napomenuti kako Rawls smatra da bi se liberalizam trebao braniti od bilo kakve metafizike. Zašto, primjerice, problem ljudske osobe Rawls uopće ne dotiče? Jedno je metafizička dimenzija ljudske osobe, a drugo je politički koncept osobe. Znači li to da Rawlsov libe-

realizam duboko negira vrijednost osobe kao takve? Ako “Teorija pravednosti” pretpostavlja “dobro uređeno društvo” u kojem se koncept “pravednosti kao pravičnosti” (*justice as fairness*) prihvaća kao obuhvatna moralna doktrina, znači li to da se, ipak, određeni metafizički moment treba uzeti u obzir? Jednostavnoga odgovora na takva pitanja nema. Ono što se sigurno zna i odakle se treba krenuti, jest Dworkinov odgovor kako u liberalizmu ne treba tražiti nikakav metafizički koncept osobe. Liberalizam se time jednostavno ne bavi.

Na ovu raspravu nadovezalo se i predavanje Pakaluka o “subjektima pravednosti”. Može li se u sukobu dviju strana treća strana smatrati jednakopravnom? To je ključno pitanje i konsenzusa. Je li načelo reciprociteta dovoljno? Ako nije, onda, prema Pakaluku, zadovoljavajuću teoriju treba zamijeniti. U preambuli “Opće deklaracije o pravima čovjeka” nalaze se određeni elementi Rawlsova političkoga koncepta osobe, budući da i ona pretpostavlja određene intuitivne ideje. No, može li društvo utemeljeno na Rawlsovoj “pravednosti kao pravičnosti” prihvatiti načelo Deklaracije koja kaže da je svako ljudsko biće rođeno jednako i obdareno slobodom? Prema Pakaluku, to nije moguće zbog nekoliko razloga. Prvi je razlog sadržajne naravi, budući da preambula pretpostavlja postojanje “opće-prihvaćene koncepcije” kao što su bratstvo i obdarenost. Svi su takvi koncepti uglavnom proizišli iz određene filozofske ili religiozne tradicije, što Rawlsova teorija ne može prihvatiti. U sukobu između konvencionalnoga i prirodnoga prava, Rawls se priklanja konvencionalizmu (“moralna osoba” je posljedica prihvaćenih društvenih dogovora). Zaključak se stoga nameće sam po sebi: Rawlsov koncept “pravednosti kao pravičnosti” ne uključuje razmatranje pravednosti, osim u konvencionalnom smislu pravednosti.

“Subjekti pravednosti” nalaze svoj interes u postizanju “preklapajućega konsenzusa”. Prema Hittingeru, upravo će liberalizam nastati kao filozofska kritika

netoleranciji 17. stoljeća, zahtijevajući mogućnost pluralizma, u isto vrijeme kritizirajući prisilnu ujedinjenost, uniformiranost i jednoulmje toga vremena. Upravo će iz takvoga koncepta proizići i potreba postizanja određenoga dogovora koji će biti utemeljen na pravednosti i koji će zadovoljiti sve strane kako bi se izbjegla ponovna pojava nepravednih društava. Ideja “javnoga uma” (“*Public Reason*”) nije, prema Rawlsu, pozvana da forsira bilo filozofski, bilo teološki, bilo moralni diskurs, jer liberalizam ne želi biti doktrinarno učenje (ali zauzvrat traži podložnost). Ipak, povremeno spominjanje vlastite pozadine (bilo filozofske, bilo teološke, bilo moralne) u javnom diskursu može biti od pomoći. Na seminaru koji je pratio ovo predavanje dovedeno je u pitanje Rawlsovo shvaćanje osobe i općega dobra.

Na samom kraju možemo istaknuti kako je cjelokupna konferencija tematski bila smještena u samu srž Rawlsove političke teorije, s obzirom na to da joj je svrha bila preispitivanje i analiza osnovnih ideja i koncepata toga istaknutog političkog filozofa. Posljednji dan konferencije je, stoga, bio posvećen svim onim dvojbama, kritikama i osobnim impresijama koje su se pojavile tijekom analize postavljenih ideja, koncepata, sinteza. Mnoštvo se pitanja tek, čini se, počinje pojavljivati tek kad se dublje zađe u analizu Rawlsove misli, osobito kad je u pitanju politički liberalizam i mogućnost društva utemeljena na pravednosti kako je on tumači. Može se reći da je cijela konferencija bila postavljena kao pitanje: što nam Rawls donosi svojim konceptom? Na to nema, suglasili su se svi sudionici, jednostavnoga odgovora. U svakom slučaju, nedvojbeno je činjenica da su svi sudionici ove uspješne konferencije imali priliku proširiti vlastito razumijevanje Rawlsa, s kritičkim osvrtom na njegovu ideju političkoga liberalizma, što je i bila jedna od glavnih namjera organizatora.

Prikaz

Ronald Dworkin

*Is Democracy Possible Here?
Principles for a New Political
Debate*Princeton University Press, Princeton
and Oxford, 2006., 177 str.

U suvremenoj liberalnoj političkoj misli Ronald Dworkin zauzima, uz Rawlsa, zapaženo mjesto. Dworkin je pravnik i već niz godina predaje teoriju i filozofiju prava na University College u Londonu, ali i filozofiju na New York University (NYU). Njegov znanstveni opus je velik, a uključuje i kod nas 2003. godine prevedenu, možda najutjecajniju knjigu dosad, *Taking Rights Seriously* (1977.) (*Shvaćanje prava ozbiljno*). U njoj Dworkin, kao liberalni egalitarist, iznosi argumente protiv pravnoga pozitivizma i utilitarizma. Ideja koju Dworkin artikulira u navedenoj knjizi jest ideja prirodnih prava pojedinaca, zapravo ono što on naziva pravom na jednaku skrb i poštovanje. U tradiciji liberalne misli (Locke, Madison, Tocqueville, J. S. Mill) Dworkin smatra da individualna prava najviše mogu biti dovedena u opasnost od strane kolektiva, odnosno partikularnih zajednica, društva u cjelini ili države. Ista tema pojavljuje se i razrađuje kroz ostatak njegovoga opusa iz kojeg bih još izdvojio *A Matter of Principle* (1985.) koji uključuje njegov poznati esej "Liberalism" i, primjerice, raspravu treba li liberalna država potpomagati umjetnost. Također, izdvojio bih još *Law's Empire* (1986.) gdje iznosi svoj napad na Hartov pozitivizam, dok u *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality* (2000.) Dworkin postavlja pitanje o čemu mora biti riječ kad se govori o jednakosti, te zaključuje kako to mora biti jednakost u resursima pri čemu, između ostaloga, stavlja naglasak na odgovornost pojedini-

naca u odabiru svojih životnih ciljeva. Posljednja knjiga, *Is Democracy Possible Here?* (*Je li demokracija ovdje moguća?*), o kojoj će ovdje biti riječ, logičan je nastavak Dworkinova razumijevanja politike i koristi se već prethodno razrađenim konceptima s time da se u njoj Dworkin osobito osvrće na suvremene probleme američkoga društva.

Uvod knjige kao da odzvanja hobbesijanskim tonom s obzirom na to da Dworkin u prvoj rečenici kaže kako je napisao knjigu u vrijeme posebne političke opasnosti za Sjedinjene Države kojima nedostaje politički argument na početku 21. stoljeća, koje su rastrgane dubokim društveno-političkim rascjepima i koje kao da su izgubile svoj put. Namjera mu je argumentirano osvježiti liberalnu tradiciju u američkoj politici, tradiciju za koju on smatra da je bila krivo interpretirana tijekom prošlih desetljeća, kako od neliberala tako i od liberala samih. Knjigu je Dworkin podijelio na pet tematskih poglavlja: "Common Ground" ("Zajedničko tlo"), "Terrorism and Human Rights" ("Terorizam i ljudska prava"), "Religion and Dignity" ("Religija i dostojanstvo"), "Taxes and Legitimacy" ("Porezi i legitimnost") čime je nastojao izdvojiti, prema njemu, goruće probleme suvremenoga američkog društva. Završno poglavlje "Is Democracy Possible?" ("Je li demokracija moguća?") svojevrstni je rezime Dworkinovih argumenata i misli gotovo isto naslovljene knjige.

Zapravo, zanimljiv je naslov Dworkinove knjige – *Je li demokracija ovdje moguća?* – čime se već želi uputiti na probleme s kojima je suočena američka demokracija u duboko polariziranom pluralnom društvu. Neki preduvjeti moraju biti ostvareni da bi demokracija uopće bila moguća. Današnje američko društvo, kaže Dworkin, prožeto je neslaganjem gotovo u svim političkim pitanjima – terorizma i sigurnosti, društvene pravednosti, religije u politici, sudstva, naravi same demokracije. No, za demokraciju samo neslaganje nije problem. Problem nastaje onda kad se više ne radi o nesla-

ganju. Dworkin napominje: “To nisu građanska neslaganja: svaka od strana nema obzira prema onoj drugoj. Mi više nismo partneri u vlastitom upravljanju; naše politike su prije oblici rata” (1).

Ima li američko društvo neko “zajedničko tlo”? Je li uopće i kako je ono moguće? Dworkin to pitanje otvara prvim poglavljem knjige. U njemu autor plastično prikazuje, na temelju stranačko-ideološke polarizacije na prošlim predsjedničkim izborima 2004. godine, kako su se Amerikanci podijelili na “Plavu” i “Crvenu” kulturu. Naime, televizijske kuće tijekom i nakon objave izbornih rezultata označile su crvenom bojom one države koje su “dobili” Republikanci, a plavom bojom one u kojima su Demokrati odnijeli većinu (s obzirom na to da za neobrazovanoga bijelog farmera s američkoga Juga postoji pogrdan pojam *redneck*, a da *Yankee*, izvorni naseljenik sjevernoga dijela Sjedinjenih Država, ujedno nosi plavu odoru u Američkom građanskom ratu, vjerujem da zbog tih “slučajnosti” boje nisu bile slučajne, op. H. C.). Republikanci su pobijedili na Srednjem zapadu, Jugu i Jugozapadu, a Demokrati u urbanim centrima, na obalama i industrijskom Sjeveru. Ugrubo, ta polarizacija “plavi – crveni” označuje liniju društveno-političkog rascjepa u Sjedinjenim Državama, rascjepa koji suvremeni politički analitičari drže nepremostivim, uznemirujućim i tragičnim. Autor kaže: “Demokracija može biti zdrava bez ozbiljnoga političkog argumenta ako postoji široki konsenzus oko onoga što treba biti učinjeno. Ona može čak biti zdrava ako nema konsenzusa, ali postoji kultura argumenta. Ali ona ne može ostati zdrava s dubokim i gorkim podjelama i bez argumenta, stoga što ona tada postaje tiranija većine” (6). Dworkinova namjera u ovoj knjizi jest pokazati da, unatoč tako pesimističnom opisu američke društvene stvarnosti, postoji mogućnost za “zajedničko tlo”, za argument oko kojega se obje strane mogu složiti. Taj argument predstavljaju dva Dworkinova principa, prvi, “da je svaki ljudski život od intrinzične političke vri-

jednosti”, i drugi, “da svatko ima odgovornost za realizaciju te vrijednosti u vlastitom životu” (10). Prvi princip utjelovljuje ideal jednakosti, drugi slobode. Ti principi tvore temelj i uvjet ljudskoga dostojanstva i oni su, tvrdi Dworkin, “zajedničko tlo” prihvatljivo svima.

Drugo poglavlje razmatra suvremenu američku raspravu o terorizmu i ljudskim pravima. Liberalno-konzervativna (“plavo-crvena”) polarizacija vezana uz problem terorizma dolazi osobito do izražaja, dakako, nakon 11. rujna 2001. godine, te američke intervencije u Afganistanu i Iraku. Društveni rascjep pojavljuje se kad se pokušava odgovoriti na pitanje dolazi li u provedbi američke antiterorističke agende do kršenja osnovnih ljudskih prava. Jedni smatraju da su se teroristi svojim djelovanjima odrekli prava na svako pravo i da se na njih ne odnosi konvencija o zaštiti ljudskih prava. Drugi taj stav drže moralno pogrešnim s obzirom na to da je svaka osoba ljudsko biće koje treba, bez obzira na situaciju, tretirati dostojanstveno. Dworkin se, očito, priklanja, ovom drugom, liberalnom, uvjerenju. Da bi objasnio Amerikancima implikacije prvoga stava, Dworkin se koristi neamerički primjer i kaže: “Bosanski Srbi rekli su da njihovi genocidni programi nisu kršili ljudska prava zato što Muslimani nisu bili uistinu ljudi, također Hutu su rekli gotovo isto za Tutsije koje su poklali” (46). Drugim riječima, kad Amerikanci ne bi bili u suglasnosti s njegovim argumentom, smatra Dworkin, oni svejedno ne bi odbacili teoriju ljudskih prava kad bi im se ovako plastično pokazale implikacije njezina odbacivanja.

Treće poglavlje, “Religion and Dignity”, tematizira dvije različite vizije društva koje ima polarizirano američko društvo kad je u pitanju odnos prema religioznosti. Inače, za razliku od europske političke kulture, u Sjedinjenim Državama pozivanje na religiju ima zapaženu ulogu tijekom izbora i, dosljedno tome, prije evangelizacija politike postaje nezaobilaznom. Politička polarizacija očituje se u pitanjima koja već desetljećima

razdiru Ameriku poput pobačaja, pitanja u kojem nema kompromisa, koje se doživljava militantno u fundamentalističkim kršćanskim krugovima, osobito od *Roe v. Wade* slučaja kad je pobačaj dopušten. Također, pitanja poput eutanazije i homoseksualnih brakova, predmet su identičnih društvenih sukobljavanja. Dworkin vidi dva modela američkoga društva: *tolerantno-religijski model* u kojemu religija ima otvorenu potporu države s obzirom na to da država, u toj viziji društva, smatra kako religioznost pozitivno utječe na ljude i društvo. Druga vizija, odnosno *tolerantno sekularno društvo* neutralno je po pitanju religioznosti, religija u njemu nema nikakvu nadvrjednost; ono neće poticati religioznost, niti ateizam, neće, primjerice, zabraniti "Božićna drvca", ali ih neće dopustiti na javnom dobru (58). Dworkin ističe da je Amerika izvorno osnovana kao *tolerantno religijsko društvo* i kao takvo je bila do kraja Drugoga svjetskog rata. Nakon toga počinje njezina transformacija u *tolerantno sekularnu državu* (62). Dworkin primjećuje da su oba bloka u krivu kad smatraju da Amerika mora izabrati između jedne ili druge opcije. Zapravo, moguće je da je riječ o trendovima i da je trenutno s Republikancima tolerantno religijski model dominantniji. U sukobu među suprotstavljenim vizijama društva religijska uvjerenja postaju političkim principima. U tom trenutku različiti modeli različito razumijevaju pitanje slobode. No, što je sloboda? Dworkin ima svoju definiciju: "Sloboda je pravo raditi što želiš s resursima koji su pravično (*rightfully*) tvoji" (69).

Četvrto poglavlje otvara pitanje opozivanja koje je već desetljećima predmet rasprava o pravednosti i time također predstavlja fundamentalno pitanje u društvenoj polarizaciji. Načelno, u američkoj politici Republikanci se zauzimaju za manje poreze kako se ne bi penaliziralo one koji najviše pridonose američkom bogatstvu, tj. poduzetnike visokim poreznim stopama. Liberali (Demokrati), s druge strane, drže da je američko društvo

duboko nepravedno jer je jaz između bogatih i siromašnih svakim danom sve dublji. Podatci govore o 1% onih koji "drže" trećinu nacionalnoga bogatstva, odnosno 10% populacije koja raspolaže sa 70% tog bogatstva, dok 50% ima otprilike 2,8% (91). U takvoj situaciji, ističe Dworkin, temelji legitimnosti političkoga društva postaju ozbiljno ugroženi. Glavna Dworkinova primjedba poreznoj politici Sjedinjenih Država (koju vode konzervativci) jest da ona iznevjerava liberalno načelo jednakosti s obzirom na to da ne izražava jednaku brigu za siromašne (126).

Posljednje, peto poglavlje, predstavlja rekapitulaciju Dworkinovih teza iznesenih u knjizi, odnosno postavlja pitanje kako je demokracija uopće moguća u takvim društveno "negostoljubivim" uvjetima. Naime, kao što primjećuje autor, mi možemo uočiti problem i ponuditi rješenje za njega, uostalom kao što je to on i učinio u knjizi, no pitanje koje se postavlja jest postoje li predispozicije u političkom sustavu za rješavanje navedenih problema? Kako je to moguće, piše Dworkin, kad je politička kultura obilježena neukošću, pri čemu postaje neizbježnim da se političari međusobno sukobljavaju prema standardima televizijske sapunice. Površnost je izraz političke kulture koju kritizira Dworkin, a koja političare doživljava kroz vanjštinu, simpatičnost, a ne sadržaj. Oni koji bi trebali pomoći demokraciji, novinari, odnosno mediji u kompeticiji u rukama su moćnih konglomerata čiji se interes izražava u senzacionalizmu koji donosi gledanost i profit. Suvremena američka politika ugrozila je, prema Dworkinu, pretpostavke demokracije.

Dworkin daje dvije slike demokracije na kraju knjige. On naglašava razliku između tzv. majoritativnoga, odnosno većinskoga oblika demokracije koja predstavlja volju najvećega broja ljudi izraženu putem izbora na kojima glasuju svi ili gotovo svi, te onoga oblika demokracije koji on naziva partnerskim. Većinski oblik demokracije, a to je krucijalno, ne

pruža jamstvo da će većina odlučiti pošteno, odnosno “njezine odluke mogu biti nepoštene prema manjinama čije interese većina sustavno ignorira. Ako je tako, tada je demokracija nepoštena, ali ne manje demokracija kao takva” (131). S druge strane, u partnerskoj demokraciji “demokracija znači da narod vlada sobom kao partner u kolektivnom političkom poduhvatu tako da odluke većine bivaju demokratske samo onda kad su zadovoljeni uvjeti koji štite status i interese svakoga građanina ...” (131). Autor ističe da ako je partnerska demokracija jedini oblik demokracije koji je uistinu obranljiv, onda, s obzirom na “kulture ratove” suprotstavljenih tabora američkoga društva, moramo se pitati je li demokracija uopće moguća u Sjedinjenim Državama. Dworkin zaključuje da se američki društveno-politički sustav mora radikalno izmijeniti kako bi se ostvario taj cilj. Reforme trebaju biti provedene u edukaciji, izbornom procesu koji uključuje i medije, te amandmanom na Ustav kojim bi se utjecalo na ograničenje mandata sudaca američkoga Vrhovnog suda s obzirom na to da njihove (ideološke) presude i desetljeća koja mogu provesti na toj funkciji, mogu imati dramatičan utjecaj na društveno-političku klimu, a time i na razvoj demokracije. Sve u svemu, američko se društvo nalazi u depresivnom i opasnom razdoblju svoje povijesti, ali da ne postoji nada, očito je da autor ne bi poduzeo ovaj pothvat pisanja knjige ponudivši vlastitu viziju američke demokracije za 21. stoljeće.

Zaključno se može reći da je riječ o sintezi autorova prethodnoga rada s posebnim problemskim osvrtom na pitanje mogućnosti opstanka demokracije u radikalno podijeljenom društvu. U tom smislu knjiga je pisana iz američkoga društveno-političkog konteksta, no riječ je o problemima koji su u središtu svih zapadnih demokratskih društava. Demokracija je krhka i to je lekcija koju nam Dworkin uspješno daje u svojoj najnoviji knjizi.

Horvoje Cvijanović

Prikaz

Sabrina P. Ramet

*Balkanski Babilon. Raspad
Jugoslavije od Titove smrti do
Miloševićeva pada (4. izdanje)*

Alineja, Zagreb 2005., 488 str.

U sve većem broju izdanja stranih autora o zbivanjima na tlu bivše Jugoslavije, tj. njezinu raspadu na kraju 20. stoljeća našla se i knjiga Sabine P. Ramet. Iako brojni strani autori taj problem prikazuju, možda ipak prejednostavno, s obzirom na njegovu kompleksnost, Sabrina P. Ramet uspjela se tome othrvati. U tome joj je pomoglo to što ovo područje proučava već više od dvadeset godina, dakle mogla je ući u samu srž problema, a i njezini posjeti ovom području omogućili su joj da kroz upoznavanje s pojedincima, razgovore s njima, te čitanje njihovih radova olakša razumijevanje ovoga društva. Svi su ti čimbenici pridonijeli znanstvenoj vrijednosti ovoga djela.

Knjiga započinje uvodnom riječi Ive Banca naslovljenom “Politika kulturnih razlika u bivšoj Jugoslaviji”, a potom slijedi “Dodatak hrvatskom izdanju” i “Predgovor četvrtom izdanju” autorice. Dalje se nalaze tri karte: karta Jugoslavije 1946.-1991., na kojoj su ucrtane granice republika i pokrajina SFRJ, karta Bosne i Hercegovine iz rujna 1994. gdje su označena područja koja kontroliraju Muslimani, Srbi i Hrvati; te karta Bosne i Hercegovine iz veljače 1998. prema Daytonskom sporazumu. Knjigu čine četiri dijela podijeljena u više poglavlja. Na kraju knjige se nalaze epilog, antibibliografija, popis skraćenica i kazalo.

Prvi dio nosi naziv “Raspad, 1980.-1991.”. Taj se dio sastoji od triju poglavlja, a prvo je naslovljeno “Politička de-

bata, 1980.-1986.”. U njemu autorica u osnovnim crtama prikazuje odnose Hrvata i Srba od početka 20. stoljeća koji su tada bili relativno dobri, ulazak u zajedničku državu, pa do međunacionalnih sukoba u Drugomu svjetskom ratu, te uloge komunista u tom ratu i nakon njega u Jugoslaviji. Kao prekretnicu čvrste komunističke vladavine navodi 1980. godinu kad umire Tito, te se u društvu pojavljuju glasovi kritike zbog gospodarske krize u državi, koja je povećana napetostima između Srba i Albanaca na Kosovu. U samoj partiji nastaje kriza između različitih strujanja koja zastupaju republike: liberalnoga, konzervativnog, centralističkog i decentralističkoga, zbog čega se ne može doći do rješenja. Ključne stvari koje autorica navodi kao put prema sukobu dogodile su se 1986.: Memorandum SANU, gdje se Srbe prikazuje kao najveće žrtve komunističkoga sustava, i suđenje Andriji Artukoviću, visokom ustaškom dužnosniku u NDH, što je Srbe podsjetilo na strašne zločine hrvatskih ustaša.

Drugo poglavlje pod naslovom “Stiže oluja 1987.-1990.” prati događaje od preuzimanja vlasti Slobodana Miloševića u Srbiji. Tim činom Miloševićeva moć raste, te uspijeva uz pomoć pristaša i masovnih demonstracija na nelegalan način postaviti svoje ljude na vlast u autonomnim pokrajinama Kosovu i Vojvodini, kojima ubrzo dokida autonomiju. Na isti način postavlja svoje ljude i u Crnoj Gori, te tako ima četiri od osam glasova u Predsjedništvu SFRJ. Nasuprot Srbiji, u Sloveniji se zbiva sve veća liberalizacija, a time i kritika društva i vojske. Zbog objavljivanja tajnoga spisa JNA vojska reagira uhićenjima, što homogenizira Slovence koji izglasavaju amandmane o pravu na odcjepljenje, pravo na prihvaćanje ili odbijanje saveznih vlasti o uvođenju izvanrednih mjera u Sloveniji, kao i reguliranje kretanja vojnih osoba u toj republici. Usto su zabranili demonstracije Srba u Ljubljani, a to je rezultiralo traženjem političke elite Srbije na bojkot slovenskoga tržišta, što je u Srbiji i prihvaćeno. Zbog sve većih pritisaka Srbije za centralizaciju SFRJ, izbili su-

kobi su i s drugim republikama. Prema autorici sve je to pridonijelo da narodi u Jugoslaviji izgube moć međusobnoga razumijevanja pa je Jugoslavija bila sve više politički, gospodarski i kulturno fragmentirana.

“Bratstvo i nejedinstvo 1989.-1991.” naslov je trećega poglavlja. Ovo poglavlje autorica započinje prikazom raspada gospodarstva u SFRJ kojemu unatoč određenim pokušajima nije bilo spasa, što zbog loše ekonomske politike, a što zbog nelegalnih poteza Srbije. Kao uzrok početka građanskih nemira autorica iznosi tezu da narodi SFRJ nikad nisu raskinuli s prošlošću, između ostalih dajući primjere Jasenovca, Bleiburga i Hrvatskoga proljeća. Daljnji put prema raspadu bilo je napuštanje slovenske i hrvatske delegacije 14. izvanrednoga kongresa SKJ. Slovenske prijedloge o konfederalnom uređenju države, prestanku optuživanja za “kontrarevoluciju” i pružanje jamstva o pravu na razdruživanje, srpski blok nije prihvatio. Prikazujući sve veće razmirice između Srbije i ostalih republika, ponajprije zbog Miloševićevih teritorijalnih pretenzija prema dijelovima BiH i Hrvatske, a pod parolom zaštite “ugroženih” Srba u tim dijelovima, autorica nas doводи do ratnoga sukoba. Ukratko opisuju rat u Sloveniji i Hrvatskoj tijekom 1991. Na kraju sumira Miloševićeva kršenja ustava, zakona i procedura, a jedan od primjera je raspuštanje Skupštine Kosova, a potom naknadno biranje predstavnika te Skupštine u kolektivno Predsjedništvo SFRJ. Istaknula je da je unatoč tomu uspio zadržati potporu dijela međunarodne zajednice i ostati na vlasti.

Drugi dio nosi naziv “Religija i kultura”, a započinje poglavljem “Katolička crkva”. Ramet u ovom poglavlju daje pregled djelovanja Katoličke crkve i njezin položaj u Jugoslaviji od Drugoga svjetskog rata do devedesetih godina 20. stoljeća. Osvrće se na težak položaj Katoličke crkve nakon 1945., dajući primjer montiranoga suđenja Alojziju Stepincu, te uporne, no neuspjele, pokušaje komunističkih vlasti da privuku Katoličku

crkvu uz svoju vladavinu. Na kraju prikazuje poboljšanje položaja crkve demokratizacijom društva krajem osamdesetih godina. U sljedećem poglavlju “Srpska pravoslavna crkva” prikazana je uloga iste u srpskoj kulturi i narodu od kraja 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća. Od jake i važne ustanove (braniteljice srpske kulture i naroda) u prvoj Jugoslaviji SPC doživljava velika stradanja u Drugome svjetskom ratu, te biva marginalizirana u Titovoj Jugoslaviji. Svoj oporavak doživljava osamdesetih godina, te dolaskom Miloševića na vlast dobiva jaku i bitnu ulogu u životu srpskoga naroda. Islamsku zajednicu autorica obrađuje u šestom poglavlju naslovljenom “Islam”. Ukratko prikazuje položaj i društvenu prisutnost muslimana u Jugoslaviji od sedamdesetih do devedesetih godina, te njihovo djelovanje kao, ipak, slabije i manje vjerske zajednice u SFRJ. Ovaj dio knjige autorica završava poglavljem “Rock-glazba” u kojem istražuje ulogu rock glazbe u jugoslavenskom društvu, te utjecaj politike na tu glazbu. Iako idejno ta glazba nije ulazila u komunističku koncepciju, vlasti je ipak nisu zabranile, nego su nakon sukoba sa Staljinom i otvaranjem prema Zapadu omogućile prodor rock ‘n’ rolla u javni život. No ipak, vlasti su kontrolirale glazbenu produkciju i nastojale je staviti u svoju korist. Taj utjecaj se smanjivao što je Jugoslavija bila bliže raspadu. Pred sam kraj Jugoslavije rock bendovi su se sve više poistovjećivali s republikama iz kojih dolaze, pa se tako raspadom države raspala i njezina rock scena.

“Rat i tranzicija” naziv je trećega dijela knjige, a počinje poglavljem “Srbija i Hrvatska ponovno u ratu”. U tom poglavlju autorica prikazuje loše gospodarsko, društveno i političko stanje u Hrvatskoj i Srbiji nakon sukoba početkom devedesetih, što je umnogome usporilo demokratizaciju društva. Iako vidi sličnosti u ideologijama Tuđmana i Miloševića, smatra da se represivni aparat Miloševića prema medijima, manjinama i političkom protivnicima ne može usporediti s autoritarnim Tuđmanovim, koji je nastojao poštovati načela demokracije. Zbog toga

je put Srbije ka demokratizaciji bio puno teži. U sljedećem poglavlju “Slovenija i Makedonija: samostalne od 1991.” prikazuje se demokratizacija društva u ovim dvjema republikama nakon raspada SFRJ. Obje republike morale su se suočiti s privatizacijom i oživljavanjem gospodarstva, pluralizacijom političkoga sustava, te nastojati da ostanu izvan rata u Jugoslaviji. Sloveniji je to bilo lakše kao gospodarski jačoj republici. Za razliku od Makedonije, nije imala većih diplomatskih problema sa susjednim državama i manjinama u zemlji. Kompleksno pitanje Bosne i Hercegovine u ratnom sukobu devedesetih godina 20. stoljeća autorica je obradila u poglavlju “Bitka za Bosnu”. Uvodi nas u sukob prikazujući političku situaciju u BiH i njezin položaj u Jugoslaviji. BiH je bila etnički izmješana između Muslimana, Hrvata i Srba, a u većini općina nijedna etnička skupina nije činila većinu. Sukob su započeli bosanski Srbi, vođeni i pomagani iz Beograda, nasuprot slabo naoružanim Muslimanima i Hrvatima. Ramet ovdje jasno prikazuje slabu i sramotnu reakciju Europske zajednice i Ujedinjenih naroda, koji su mogli zaustaviti agresiju, ali to nisu učinili što zbog (ne)zainteresiranosti, što zbog uspješnosti srpskoga lobija. Stanje se dodatno zakompliciralo sukobom Muslimana i Hrvata, ali to se ipak smirilo nakon godinu dana. Do rješenja krize nije se moglo doći zbog srpskoga odbijanja svakoga sporazuma. Strašni zločini činjeni od strane Srba, pridonijeli su tome da se SAD aktivnije uključi u rješenje krize. Napadi NATO-a i uspješna zajednička ofenziva muslimanskih i hrvatskih snaga uspjeli su Srbe prisiliti na mirovne pregovore s druge dvije strane, krajem 1995., čime je završio rat u BiH. Zadnje poglavlje ovoga dijela knjige nosi naziv “Odjeci rata na vjeru, odnose među spolovima i kulturu”. Ono prikazuje odnos vjerskih zajednica s tog područja prema ratnim sukobima, te u kolikoj su mjeri one same bile pod utjecajem tih ratnih zbivanja. Kultura je u tom sukobu pretrpjela kulturocid velikih razmjera (razaranje knjižnica, sakralnih objekata, spomenika), no ipak, umjetnici

su svojim radom uspijevali prkositi ratnoj stvarnosti. Kad je riječ o odnosima među spolovima, Ramet upućuje na pojavu novoga patrijarhata, tj. rastom nacionalizma raste loš položaj žena u društvu, ali unatoč tomu, ženske su udruge, iako teško, uspijevale djelovati.

Posljednji dio knjige pod naslovom "Mir bez prava" započinje poglavljem "Daytonski mir". U tom poglavlju autorica prikazuje kompleksan problem slabe (u BiH čak i katastrofalne) demokratizacije društva nakon Daytonskoga sporazuma. U Hrvatskoj stvari kreću nabolje dolaskom nove vlasti 2000., ali u BiH etnička netrpeljivost, korupcija u svim strukturama i gospodarstvo u kolapsu nikako tome ne pridonose, unatoč nastojanju Međunarodne zajednice da to promijeni. Rješenje vidi u odgoju i obrazovanju novih generacija, temeljenom na liberalnim načelima s naglaskom na "njegovanju vrednota istine, povjerenja i tolerancije". U poglavljima "Milošević, Kosovo i načelo legitimnosti" i "Beskrajna srpska kriza" autorica prikazuje problem nelegitimnosti vladajuće političke elite u Srbiji, što je uzrokovalo, između ostalih, sukob na Kosovu i represiju prema ostalim građanima Srbije koji se ne slažu s režimom. Tek nakon pada Miloševića i dolaskom oporbe na vlast krajem 2000. društvo se počelo pomalo stabilizirati. Na kraju knjige nalazi se epilog naslovljen "Problem legitimnosti" u kojem Ramet naglašava da je legitimitet sustava osnova za uspostavljanje vladavine prava i antibibliografija "Kritika kritike" u kojoj se kritički prikazuju knjige o raspadu Jugoslavije.

Knjiga Sabine P. Ramet, kao politološka i historiografska studija zanimljivo, sustavno i temeljito obrađuje raspad Jugoslavije i njegove posljedice. Iako su joj se potkrale neke faktografske pogreške, ukupno je to vrijedno djelo koje će mnogome pomoći znanstvenicima i ostalim čitateljima u proučavanju ovoga problema.

Natko Martinić Jerčić

Prikaz

Josip Horvat

Pobuna omladine u Hrvatskoj 1911.-1914.

SDK Prosvjeta/Gordogan, Zagreb, 2006., 351 str.

Neobičan je bio put rukopisa knjige *Pobuna omladine u Hrvatskoj 1911.-1914.*, autora Josipa Horvata, poliglota i jednoga od najboljih novinara u povijesti hrvatskoga novinarstva, ali i uvijek kontroverznoga i prijepornoga pisca. Horvatov je rukopis objavljen gotovo četrdeset godina nakon što je napisan, a gotovo je toliko godina prošlo i od autorove smrti. Naime, kad su krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća Horvatova djela postala hit među izdavačkim kućama, Horvatova nasljednica Višnja Bekl ponudila je izdavačkoj kući August Cesarec rukopis *Pobune omladine*, koja je – prema Horvatovim riječima – nastavak jedne od njegovih najboljih knjiga, *Hrvatskog panoptikuma*. Cesarec je u međuvremenu otišao u stečaj, izvorni rukopis teksta je izgubljen, ali je Horvatova nasljednica ipak uspjela sačuvati presliku rukopisa, koji je, na posljatku, uspio ugledati svjetlo dana. Iako su na preslici, kako je sam priređivač rekao, bile vidljive "intervencije tri-četiri ruke", što je rezultiralo mijenjanjem sadržaja u nekim dijelovima teksta, priređivač je uspio "dotjerati" tekst, te ga tako učiniti što bližim izvorniku.

Tako je pred čitatelja došla jedna tematski vrlo zanimljiva knjiga u kojoj se Horvat originalnim stilom prihvatio opisati vrijeme u kojem su – kako je rekao Ivo Andrić – bili budni samo književnici i atentatori. To je vrijeme prvoga i drugoga desetljeća dvadesetoga stoljeća, kad se, kao reakcija na austrijsku i ugarsku hegemoniju, u Austro-Ugarskoj Monar-

hiji rasplamsavaju južnoslavenski nacionalizmi, čiji će najradikalniji nositelji biti upravo Horvatovi vršnjaci koje će prozvati Nacionalističkom omladinom. Ti mladi će nacionalisti prezreti oportunitizam i tzv. nagodbenjaštvo starije garde hrvatskih političara, te će s radikalnih jugoslavenskih pozicija zahtijevati ujedinjenje sve “južnoslavenske braće” u jednu državu, ali će se prije toga terorističkim metodama borbe suprotstaviti represiji monarhijskoga sustava. Horvat je bio svjedokom tih turbulentnih vremena, a neki od mladića koji su se latili oružja bili su njegovi školski kolege. Iako se o fenomenu Nacionalističke omladine u hrvatskoj historiografiji mnogo pisalo, ovo je prva knjiga koja se u cijelosti bavi tom tematikom. Autor temu osvjetljava s više strana, tako da možemo naići na mnoge njegove etnopsihološke, socijalno-antropološke i povijesno-filozofske ocjene, a čitatelj može doznati niz zanimljivih “sitnih” detalja iz ondašnjega političkog i društvenoga života.

Knjiga je konceptualno podijeljena na dio koji se odnosi na Horvatov rukopis koji se sastoji od prologa, sedam poglavlja, te Horvatovim priložima i pogovorom, dočim se drugi dio knjige sastoji od priređivačeva priloga, napomene, zahvale i na kraju, kazala imena.

U *Prologu*, Horvat u kratkim crtama opisuje ličnost Franje Josipa I. i političko stanje u Monarhiji. Opisuje ga kao vladara čija je politička filozofija bila vrlo jednostavna – držati mnogobrojne narode na okupu i sačuvati Monarhiju od raspadanja. Tu Horvat vidi ostatke patrimonijalnoga pogleda na društveno uređenje: kralj je *pater familias*, dočim je država shvaćena kao njegov vlastiti posjed.

Kad je prvi put stigao u Zagreb, narod je Franju Josipa I. vidio kao “oronulog, ali još krepkog starca” (13). Za Horvata je on vladar slabih državnčkih sposobnosti koji je već nakon prvih (neuspješnih) političkih poteza, potonuo u duboki pesimizam i malodušnost. Čvrsto se držao Metternichovih načela o ravnoteži snaga; načela koje je trebalo sačuvati eu-

ropski mir i održati Monarhiju na životu. Otud i takav podcjenjivački stav prema narodima. Ipak, ne mogavši se oduprijeti ugarskim težnjama za većom samostalnošću, Franjo Josip I. pristaje na sklapanje Austro-ugarske nagodbe. No, da bi disciplinirao Ugarsku, godinu dana kasnije oktobra Nagodbu između Hrvatske i Ugarske, kao “ravnotežu opreka”. Upravo tu Horvat vidi početak radikalnoga hrvatskog otpora na ugarske protuustavne poteze: dolazi do Rakovičke bune, a pokušaj da se ugarski jezik nametne kao upravni izazvat će nemire na ulicama, što rezultira suspendiranjem Ustava i zavodjenjem komesarijata.

Drugo poglavlje, *Khuen Hedervary i njegovi suvremenici*, opisuje vrijeme kad mađarizacija u Hrvatskoj, čiji je najizrazitiji predstavnik ban Khuen Hedervary, doživljava svoju kulminaciju. Hedervaryja Horvat naziva “ustavnim” satrapom, političarom prosječnih intelektualnih sposobnosti koji spletkari, stvara poslušnike, krivotvori izborne rezultate. Opoziciju banovoj samovlasti čine Nezavisna narodna stranka i Stranka prava, no oni su dodatno oslabljeni neprestanim ideološkim sukobima između njihovih vođa Starčevića i Strossmayera. No, tu Horvat izdvaja i jedan bitan dio njihova političkog programa, a to je odnos prema Srbima u Hrvatskoj: pravaši negiraju postojanje Srba kao naroda, dok Srbe od Strossmayerove politike uspješnom propagandom o ugroženosti pravoslavlja od ovoga katoličkog biskupa odbija “zelotstvo pravoslavnog klerikalizma”. Tako dolazi do priklanjanja srpske političke elite banovoj politici (tzv. Khuenovi Srbi), što će imati dalekosežne posljedice. Agresivna mađarizacija konačno će uzrokovati provalu nasilja na ulicama. Hitci u seljake u Zaprešiću dovest će do širokoga narodnog pokreta pa će omraženi ban biti prisiljen otići, no uslijedit će “razdoblje satrapa”, što je i naslov sljedećega poglavlja. To je za Horvata inicijalna faza za nastanak Nacionalističke omladine. Naime, na banskoj se stolici redom smjenjuju promađarski banovi, čija politika izaziva sve veće otpore u na-

rodu. Izenada će na hrvatskoj političkoj sceni bljesnuti i zvijezda novinara Frana Supila koji je glavni inicijator Riječke i Zadarske rezolucije, čime će Hrvatsko-srpsku koaliciju dovesti na vlast. Supilo podupire Nacionalističku omladinu koja dotad nije predstavljala nikakav utjecaj-niji politički faktor.

Za Horvata, nekoliko je prijelomnih trenutaka koji će Nacionalističku omladinu dovesti u žarište pozornosti: među njima svakako treba istaknuti atentat na glavnoga vojnog zapovjednika u BiH, generala Milivoja Varešanina, što ga je počinio mladi nacionalist Bogdan Žerajić. Zauzimanje zgrade Sveučilišta od strane studenata, a potom i dački prosvjedi, navještaj su pobune mladih. Na demonstracijama u Sarajevu – to je Horvat, na žalost, preskočio istaknuti – prvi puta dolazi do suradnje hrvatske i srpske nacionalističke omladine, koja je povezana s tajnom organizacijom srpskih časnika – Crnom rukom.

Jedan od organizatora sarajevskih demonstracija bio je i Luka Jukić, student iz Travnika.

Njegov atentat na komesara Slavka Cuvaja i njegove posljedice, uključujući i zanimljive detalje sa suđenja, tema su trećeg poglavlja – *Atentat poete Luke Jukića*. Tu Horvat ističe koliko je atentat zatekao monarhijske vlasti nesprennima, ali i samoinicijativnost Jukićeva čina: dakle, nije bilo riječi o uroti. Psihološki portret odaje Jukića kao psihopata, psihički neuravnoteženu osobu. Autor nam donosi i zanimljive detalje sa susreta Jukića i skupine nacionalista sa srpskim časnicima i članovima Crne ruke u Beogradu. Tamo je, naime, toj organizaciji pristupio samo Oscar Tartaglia, a Jukić je od četnika Vojislava Tankosića dobio pištolj i bombe. Prema autorovu mišljenju, srpskim je časnicima odgovarao atentat na nekoga od predstavnika vlasti u Bansknoj Hrvatskoj, budući da bi unio konfuziju među monarhijske strukture u trenutku kad je Srbija još vojno preslaba. Atentat je potpuno zatekao vlasti u Beču i Budimpešti. “Pojavila se sumnja o to-

čnosti vjekovne propagandističke parole kako je Austrija toliko stabilna da će ostati ‘u svijetu posljednja’.” (139)

Ovo je poglavlje popraćeno i različitim prilozima koji čitatelju pomažu da lakše shvati ideološku orijentaciju mladih jugoslavenskih nacionalista. Tu valja istaknuti *Rezoluciju jugoslavenske revolucionističke omladine* ili pak *Program omladinskog kluba Narodno ujedinjenje*.

U sljedećim trima poglavljima, autor nas poblizje upozna s još tri mlada atentatora-zanesenjaka koji su pošli Jukićevim putem: Stjepanom Planinšakom, Stjepanom Dojčićem i Jakovom Schafferom. Horvat ih opisuje kao pustolove, tragične likove s biografijama punim zanimljivih detalja, od kojih je jedan, Dojčić, bio povratnik iz SAD-a. Sve ih je spajala mržnja prema režimu, jugoslovenstvo kao ideal, i, dakako, spremnost na vlastitu žrtvu za “viši cilj”. Planinšak je počinio samoubojstvo na Markovu trgu i ostalo je nejasno je li uopće pucao na komesara Cuvaja; Dojčić je u komesara Skerleca pucao u katedrali, dok je Schaffer uhićen s revolverom u džepu i Horvat se pita je li on uopće mislio pucati na komesara ili je to bila samo policijska namještaljka. I Dojčić i Schaffer su se na suđenju držali hrabro, slijedeći tako do kraja svoj ideal. Horvat otkriva i detalje oko Dojčićeva sukoba sa Stjepanom Radićem, a u *Prilogu* donosi dijelove brošura koje su tiskali, međusobno se u njima optužujući za izdaju. Ne skrivajući vlastitu poziciju, Horvat otvoreno staje na stranu Dojčića.

Konačnu “točku na i” atentatorskoj fazi stavit će Principovi pucnji u Sarajevu, ali on nije predmet Horvatova zanimanja. Ipak, autor je pokazao koliko su događaji u Srbiji i srpska politika utjecali na svijest mladih nacionalista u Hrvatskoj. A njihov su ekstremizam dodatno pojačavali i ugarski protuustavni potezi i teritorijalne pretenzije prema Hrvatskoj. Nacionalistička omladina u Srbiji vidi ideal slobode i borbenosti, pobjeda u bitci kod Kumanova dodatno će ojačati tu sliku u njihovim očima. Kako

je to autor u *Epilogu* i pokazao, mladići će se poslije 1918. ubrzo otrijezniti. Pritom se treba sjetiti one Krležine, već pomalo otrcane, fraze o prokletstvu ispunjenih ideala, a sudbina Luke Jukića upravo slijedi taj primjer: umro je od tuberkuloze, “u bijedi i zaboravu”. Kako to obično bude, novu vlast su spremno dočekali samo policijski isljednici i uhode.

Horvat ovom knjigom pokazuje dvije bitne karakteristike jugoslavenske nacionalističke omladine: radikalizam u političkim stavovima i unitarističko jugoslovenstvo.

Pobuna omladine sinteza je Horvatovih osobnih dojmova i povijesnih činjenica, prepuna brojnih subjektivnih zaključaka. Pisana je lepršavim i čitkim novinarskim stilom, karakterističnim za Horvata. Treba istaknuti da Nacionalistička omladina nije bila homogen pokret, nije bilo čvrstoga vodstva, a ideološka razilaženja razarala su je iznutra. Tomu Horvat nije posvetio pozornost, a jednoga od prvih “nacionalista”, mladoga novinara Jurislava Janušića, uopće nije spomenuo. Ipak, knjiga time nije izgubila na vrijednosti.

Na kraju, treba pohvaliti priređivača koji je tekst popratio brojnim ilustracijama, biografijama, novinskim člancima i sličnim, čime je dodatno pridonio rasvjetljavanju fenomena zvanoga Nacionalistička omladina.

Damir Galić